

Natuur, cultuurhistorie en monumenten: erfgoed in het landschap

Luc Vervoort

De zorg voor erfgoed en cultuurhistorie loopt als een rode draad doorheen de geschiedenis van onze vereniging. Niet voor niets was de naam van onze vereniging destijds 'Natuur & Landschap', waarbij dit laatste woord ook de inhoudelijke betekenis ervan omvatte. Het landschap als de interactie tussen het 'fysische' (bodem, water, klimaat, flora, fauna...) en het 'antropogene' (invloed, gebruik en inrichting door de mens). Daartoe behoorde ook het bouwkundig patrimonium. Samen bepalen ze mee de belevingsmogelijkheden en de kwaliteit van onze leefomgeving en de identiteit en herkenbaarheid van plaatsen en regio's. Zowel in onze acties als bij de verwerving en het beheer van natuurgebieden is er oog voor dit brede aspect van het landschap.

De natuur weerspiegeld in het landschap

Traditionele landschappen lieten in regel een sterke verbondenheid met de natuur zien. Om gebruik te maken van het land waren de mogelijkheden in het pre-industriële tijdperk zeer beperkt. Men moest overal rekening houden met de beperkingen of mogelijkheden die de natuur bood. Bijvoorbeeld: in de valleien konden door de terugkerende overstromingen enkel maar graslanden worden benut. Of beter: dankzij terugkerende overstromingen en de periodieke afzetting van vruchtbaar slib kon een graslandenlandschap tot stand komen dat eeuwenlang de basis vormde van de landbouweconomie in het grootste deel van Oost-Brabant. Het areaal grasland bepaalde de hoeveelheid mest die via het vee aan de akkers kon worden toegediend. De landbouwrijckdom kwam dus rechtstreeks tot uiting in de omvang en het uitzicht van het 'open' areaal. Bos voor brandhout en moerasland voor turf waren anderzijds essentieel voor de energievoorziening. De natuurlijke productiviteit van het landschap bepaalde dus hoe dit eruit zag. Je zag het weerspiegeld in het volledige sociaal-culturele patrimonium en leven van onze voorouders. Veel van

het traditionele bouwkundig erfgoed van het platteland, zoals boerderijen en zelfs volledige (oude) dorpskernen verraden deze interactie met de natuur door hun plaats in het landschap, met name dikwijls op de overgang van vallei naar hogere gronden. Water- en windmolens waren uiteraard door de ligging van waterlopen en (meestal) heuvels sowieso aangewezen op hun natuurlijke omgeving.

Maar ook de steden konden niet ontstaan zonder de aanwezigheid van een min of meer toereikend brede waterloop, met voldoende debiet en niet al te groot verval: het waren de slagaders voor vervoer en handel in die tijd. De aard en productiviteit van het agrarische hinterland bleef ook lange tijd merkbaar aan het uitzicht en de opbouw van de stad.

Naast de agrarische en utilitaire inrichting van het landschap, zijn van begin af aan ook steeds militaire of verdedigingstechnische ingrepen in het landschap aan de orde geweest. Ook hier maakte men gebruik van natuurlijke hindernissen en mogelijkheden die het landschap tegen de vijand bood. Later werd het natuurlijke

De Heimolen, hoe natuur en erfgoed samengaan. Foto Luc Vervoort

landschap benut en gewaardeerd voor het kader als aangename verblijfplaats, getuige de talrijke 'buitenplaatsen', 'lusthoven' en jachtpaviljoentjes in het Oost-Brabantse landschap, al dan niet met park- en decoratieve tuinaanleg.

Gelaagd landschap

Naast de natuurwaarde vertegenwoordigen cultuurhistorische aspecten of elementen mee de 'eeuwigheidswaarde' van het landschap: erfgoed dat verdient om te worden bewaard en doorgegeven aan de volgende generaties. Het zijn getuigen van het vermogen of onvermogen van opeenvolgende generaties in de omgang met hun omgeving, de natuur en de medemens. En die getuigen zijn dikwijls oud, heel oud.

Het tracé van holle wegen kan misschien al dateren van voetwegen die duizenden jaren geleden voor het eerst werden gebruikt en geven vandaag nog aan waarom en hoe mensen zich wilden verplaatsen van punt A naar B in het landschap. Vandaag herbergen de beboste bermen midden een agrarisch gebied nog een deel van de biodiversiteit van het 'oerbos' waarin deze wegen ooit ontstonden. Ook de indeling van het land met perceelsgrenzen en kavelstructuren kan heel oud zijn en de ingebruikname van land en het al dan niet gemeenschappelijk of privaat gebruik ervan illustreren. De ouderdom van sommige 'natuurlijke' habitats kan afgelezen worden aan de soortenrijkdom. Voor bossen is dit een evident gegeven, maar ook 'historisch permanente' graslanden of oude heidegebieden laten een grotere soortenrijkdom zien.

Vanaf het einde van de 18de eeuw, toen de omvangrijke fossiele brandstofvoorraden konden worden aangesproken en grote technologische en economische veranderingen optraden, ging de binding met het (lokale) land steeds sneller verloren en trad er een landschappelijke verarming en nivellering op. De landschappen overal ter wereld beginnen steeds meer op elkaar te lijken: industrieel, grootschalig en met een enorm verarmde biodiversiteit.

In de bres voor het landschap als erfgoed en erfgoed in het landschap

Het is dus mee zaak van de natuurbehoudsbeweging om de open ruimte en 'natuurgebieden' eveneens op vlak van cultuurhistorie divers, herkenbaar en leesbaar te houden of te maken. Net zoals monumenten respect verdienen vanwege hun vormgeving, typologie, ouderdom, ontstaansgeschiedenis, gevoelswaarde en onvervangbaarheid, zo gaat dit ook op voor veel natuurgebieden. Bij het beheer van haar natuurgebieden probeert de vereniging al langer om het natuurbeheer te laten samen sporen met waardevolle cultuurhistorische patronen en elementen. Uiteraard zullen er steeds keuzes moeten gemaakt worden: wat is echt waardevol genoeg om te conserveren, wat willen we herkenbaar houden, wat gieten we in een nieuwe vorm en wat laten we volledig los. De 'beheerde' natuur kan zo meer betekenissen herbergen die versmelten tot een uniek verhaal.

In veel natuurgebieden maken intussen ook bouwkundig erfgoed en gerangschikte monumenten onderdeel uit van een

Bolwerk, Zoutleeuw: een nieuw project van Natuurpunt. Wallen en grachten zijn nog zichtbaar onder de begroeiing. Foto Jules Robijns

landschappelijk ensemble. Soms was het landelijk erfgoed zelfs mee de aanleiding om het omliggende natuurgebied mee in beheer te nemen, zoals bij het Bolwerk te Zoutleeuw, de ijzerzandsteenmolen te Betekom, de Heimolen te Langdorp of de Antitankgracht te Haacht.

Onze vereniging gaf zelf al (mee) de aanzet van tal van restauratie-initiatieven voor bouwkundig erfgoed in en rond haar gebieden, zoals voor sommige onderdelen van het 'parkmeubilair' in het Meldertbos, de St. Luciakapel bij de Snoekengracht te Verrijk, de Antitankgracht te Haacht, de Heimolen in Langdorp... Maar ook tal van andere, vooral als cultuurhistorisch bestempelde landschapselementen en -structuren, zoals steengroeven (die de link met omgevende monumenten benadrukken), wallen en walgrachten, een motte, een schans, turf- en bomputten, spoorwegzates... kwamen al aan de beurt.

Met de aankoop van de Molenheide met windmolen en de restauratie van deze Heimolen en zijn molenbiotoop in Langdorp nam onze vereniging destijds een belangrijk engagement op dat niet zonder risico was. Dergelijke 'ondernemingen' zet vrijwilligers aan om de handschoen op te nemen voor het erfgoed dat hen nauw aan het hart ligt. Dit project bewijst dat ons 'model' van kansen geven aan lokale mensen en initiatieven werkt in veelvoud. Met een enorm werklustig team, nu al jaren onder leiding van Luc Storms, werd niet zozeer wind geblazen, dan wel bergen verzet om het monument en zijn monumentale omgeving tot leven te brengen en levend te houden. De restauratie en de onderhoudskosten worden gedragen door succesvolle molenfeesten die uitgroeiden tot een waar fenomeen in de streek. Het monument en de molen fungeren momenteel als toeristisch knooppunt op tal van routes en bovendien wordt de molen 'levend' gehouden door ondertussen meer dan een handvol gemotiveerde en vakbekwame (gediplomeerde) molenaars.

Kom zelf kijken op zondag 2 september naar dit succesverhaal van Natuurpunt Oost-Brabant en hoe wij de jarige Heimolen (350 jaar!) als levend erfgoed doorheen de tijd proberen te loodsen. En wees present op de Walk for Nature 2012 op 30 september in het onvergankelijk mooie kader van de Parkabdij in Heverlee. Beide activiteiten staan uitgebreid aangekondigd verder in dit tijdschrift.

Sint-Luciakapel in Verrijk, eigendom van Natuurpunt en intussen gerestaureerd. Hier de inhuldiging op 19 juni 2010. Foto Luc Mesmans

Antitankgracht in Haacht: ook hier heeft Natuurpunt geïnvesteerd in natuur en erfgoed. Foto Luc Vervoort

